

Samenvatting (Dutch summary)

Delinquentie en werk bij hoogrisico jongens gevolgd tot 32 jaar

Dit proefschrift beoogt inzicht te geven in de ontwikkeling van criminaliteit en werk over de levensloop in een groep hoogrisico mannen. Er is gekeken naar persoonlijkheids- en achtergrondkenmerken gemeten in de vroege adolescentie, naar werk in de jongvolwassenheid, en delicten over de hele levensloop.

De steekproef bestaat uit 270 mannen die begin jaren negentig behandeld zijn geweest in een justitiële jeugdinstelling. Officiële registraties van veroordelingen en (loon)dienstverbanden - gemeten tot ongeveer 32-jarige leeftijd - zijn gecombineerd met persoons- en achtergrondkenmerken verkregen uit de behandeldossiers. Dit heeft geresulteerd in een unieke dataset met rijke achtergrondinformatie en observaties over een periode van 20 jaar. Het onderzoek beslaat een bijzonder interessante periode in de levensloop, waarin verschillende overgangen naar de volwassenheid - zoals het krijgen van een baan - een belangrijke rol spelen.

Het eerste deel van het proefschrift beschrijft recidive na uitstroom (hoofdstuk 2), en de risico- en protective factoren die samenhangen met de ontwikkeling van crimineel gedrag (hoofdstuk 3). In het tweede deel is de relatie tussen werk en criminaliteit onderzocht. Er is gekeken naar het effect van werk op de criminele carrière (hoofdstuk 4), en omgekeerd, naar het effect van (consequenties van) criminaliteit op de werkcarrière (hoofdstuk 5). In die vier hoofdstukken worden theoretische verklaringen uit de ontwikkelings- en levensloopcriminologie tegen het licht gehouden.

Hoofdstuk 2 geeft allereerst een achtergrondschets van de onderzoeksgroep. Het merendeel van de jongens heeft te maken met meervoudige problematiek, en achtergronden die gekenmerkt worden door overwegend moeilijke thuissituaties en familieachtergronden. Met een geschiedenis van ernstig probleemgedrag en vaak delinquentie worden ze op gemiddeld 15-jarige leeftijd in de jeugdinstelling geplaatst. Bij instroom komt het volgende beeld naar voren: tweederde is impulsief, hoog neurotisch, of heeft een laag zelfbeeld; de meerderheid vertoont antisociaal gedrag, of heeft problemen met agressie en autoriteit; de sociale vaardigheden worden beoordeeld als inadequaats, en er zijn problemen op verschillende domeinen - op school, met leeftijdsgenoten, en thuis. Bijna tweederde is veroordeeld voor een ernstig delict, en ruim een vijfde is veroordeeld voor een geweldsdelict. Met andere woorden, de groep wordt gekenmerkt door individuele en sociale problemen, in combinatie met delinquent gedrag in de adolescentie.

In de beschrijving van delinquentie na uitstroom uit de justitiële jeugdinstelling is onderscheid gemaakt in ernstige, gewelddadige en hoogfrequente recidive. Zes van de zeven respondenten (86%) werden veroordeeld voor enig delict, driekwart (76%) voor een ernstig delict, en voor de helft van de steekproef betreft dit minimaal één geweldsdelict. De helft van de totale steekproef (47%) is na uitstroom veroordeeld voor vier of meer delicten, en kwalificeert daarmee als 'hoogfrequente dader'. Drievijfde (62%) krijgt op enig moment een gevangenisstraf opgelegd. Ondanks het feit dat een zeer groot deel van deze jongens ernstig recidiveert, laten de resultaten op langere termijn zien dat de meerderheid van de steekproef rond het dertigste jaar weinig tot geen delicten meer pleegt.

Ernstige recidive hangt samen met een aantal uit de literatuur bekende risicofactoren, zoals: lage intelligentie, autoriteitsproblematiek, en het aantal ernstige delicten voor instroom. Factoren waaruit blijkt dat de behandeling niet zoals voorzien is verlopen, zoals vroegtijdige beëindiging, een negatieve behandel-evaluatie, verhogen de kans op recidive. Recidive naar een geweldsdelict hangt samen met agressieregulatieproblematiek, en een beperkt inzicht in de consequenties van het eigen gedrag. Tot slot, de frequentie van recidive hangt ook samen

met de mate van beïnvloedbaarheid, en antisociaal gedrag voor instroom. Ongeacht welke aspecten van recidive worden gezien, blijkt het aantal ernstige delicten voor instroom de meest consistente voorspeller van een negatieve uitkomst.

Bij de vergelijking tussen deze eerste resultaten en de theorie, vallen een aantal zaken op. Het risicofactor paradigma stelt dat er een verband is tussen risicofactoren op jonge leeftijd en ernstige criminaliteit in de volwassenheid: adolescenten met bepaalde persoons- en achtergrondkenmerken hebben een verhoogd risico om zich te ontwikkelen tot ernstige, gewelddadige en persistente daders. Dit wordt in de bevindingen ten dele bevestigd. Enerzijds worden de persistente dadergroepen inderdaad gekenmerkt door een aantal van deze risicofactoren, zoals lage intelligentie en autoriteitsproblematiek. Anderzijds pleegt het merendeel van de steekproef - ondanks dat het een hoogrisico groep is - na verloop van tijd weinig tot geen delicten meer. Om een beter beeld te krijgen van het verloop van delinquentie en wie er uiteindelijk stoppen, wie juist doorgaan, en welke factoren daarbij een rol spelen, wordt in hoofdstuk 3 gekeken naar de ontwikkelingspaden van delinquent gedrag.

Hoofdstuk 3 laat zien dat er op basis van de vorm en frequentie van de ontwikkelingstrajecten van delinquent gedrag, vijf subgroepen als volgt kunnen worden gelabeld: adolescentie gelimiteerde (ALS) daders, laagfrequente dalers (LFDs), late stijgers (LE), hoogfrequente dalers (HFD), en hoogfrequente chronische (HFC) daders. De laag actieve dadergroepen (ALS en LFD) vormen samen driekwart van de steekproef. De meerderheid blijkt dus relatief weinig delicten te plegen. De nuance die dit onderzoek in vergelijking tot eerdere recidivestudies laat zien, is dat recidive niet gelijk staat aan 'permanente uitval'. Ondanks de hoge recidivecijfers in hoofdstuk 2, neemt vanaf 26-jarige leeftijd het aantal veroordelingen in alle groepen, zelfs bij de 'persistente' daders, af. Een deel van de verklaring voor de verschillende trajecten werd in persoons- en achtergrondkenmerken gevonden. Er konden vier 'profielen' worden onderscheiden. Mannen in de laag actieve groepen (ALS en LFD) hebben een overeenkomstig profiel: beide groepen worden gekarakteriseerd door problematiek in termen van ADHD (het interactieve en impulsieve type) en geboortecomplicaties, maar ook door positieve kenmerken (zoals relatief goed ontwikkelde sociale contacten en een meer prosociale omgeving) die hen mogelijk beschermen tegen het ontwikkelen van een meer actieve criminele carrière. De hoog actieve dadergroepen (HFC en HFD) hebben deels overlappende profielen: HFC daders worden daarbij meer gekenmerkt door een criminogene sociale omgeving (delinquente familieleden), terwijl HFD daders meer worden gekenmerkt door een relatief 'kansarme' omgeving (werkloze ouders) gecombineerd met een gebrekkige gewetensontwikkeling. De typering voor late stijgers (LE) verschilt het meest van de andere groepen: zij worden vooral gekarakteriseerd door 'interne' risicofactoren, zoals psychopathologie, weinig neuroticisme, risicogedrag, en vroeg alcoholmisbruik. Tot slot is ook de inhoud van de verschillende criminele trajecten - en in het bijzonder het aandeel geweldsdelicten - geanalyseerd. Gewelddelinquentie blijft relatief stabiel ongeacht leeftijd. De dalende trends in delinquentie zijn vooral het resultaat van een afname in vermogensdelicten. De late stijgers worden daarentegen na verloop van tijd iets gewelddadiger in vergelijking tot andere groepen.

Er is dus opvallend veel variatie in de individuele criminele carrières, in termen van frequentie, ernst, en persistentie. Bovendien hebben groepen met een verschillend ontwikkelingspad ook verschillende persoons- en achtergrondprofielen. Dit komt overeen met typologische theorieën (Moffitt, 1993), die veronderstellen dat er niet één algemene verklaring is voor het verloop van ontwikkelingspaden van delinquent gedrag, maar dat de etiologie per ontwikkelingspad verschilt. De 'subtypen' in dit onderzoek verschillen echter op drie punten van deze theorie. Ten eerste, gegeven het vroege probleemgedrag en de problematische gezinsachtergronden, zou volgens de theorie van Moffitt vrijwel de gehele steekproef gedurende een groot deel van de volwassenheid persisteren in delictgedrag (*life-*

course persister). De ontwikkeling van delinquentie laat echter veel minder continuïteit zien dan verwacht. Ten tweede is de in dit onderzoek aanwezige groep hoogfrequente daders beduidend minder homogeen dan verondersteld in Moffitt's typologie - zij voorspelt een homogene groep *life-course persisters*. De resultaten in dit onderzoek laten echter opvallend veel heterogeniteit zien binnen het deel van de steekproef dat persisteert. Ten derde, Moffitt's theorie veronderstelt dat persistente daders ernstiger delicten, waaronder geweldsdelicten, plegen. Ondanks het relatief grote aantal persistente daders dat een geweldsdelict pleegt, is binnen die groepen het aandeel geweldsdelicten ten opzichte van het aantal vermogensdelicten relatief klein.

Hoewel vroeggemeten persoons- en achtergrondfactoren van belang zijn in het verklaren van verschillen in deze groep jongeren, laten de resultaten zien dat statische factoren alleen niet voldoende zijn om de lange termijn ontwikkeling van delinquent gedrag te begrijpen. De afname in de frequentie van delinquentie rond 30-jarige leeftijd, zelfs bij de hoogfrequente daders, doet vermoeden dat er behalve vroeggemeten persoons- en achtergrondfactoren ook *dynamische* factoren van invloed zijn op het verloop.

In hoofdstuk 4 wordt daarom gekeken naar het effect van werk op (ernstige) delinquentie. De beschrijving op geaggregeerd niveau laat zien dat de werkcarrières in dit hoogrisico cohort gekenmerkt worden door instabiliteit: er zijn relatief veel baanveranderingen en perioden van werkloosheid. Bij vergelijking tussen de subgroepen - uit het eerdere hoofdstuk - op werkuitkomsten valt op dat er opnieuw verschillen zijn: de gemiddelde werkparticipatie onder ALS mannen ligt hoger dan in de andere dadergroepen en volgt een bijna leeftijdsconforme ontwikkeling. Binnen de LFC en HFD dadergroepen (samen een derde van de steekproef) is werkparticipatie beneden gemiddeld - rond de 70 procent vindt op enig moment werk. De late stijgers (LE) en HFC daders hebben het minst gunstige arbeidsperspectief: gegeven hun zeer problematische achtergronden en hoogactieve criminele carrières, is het niet geheel verrassend dat juist zij overal lage arbeidsparticipatie laten zien - naarmate de leeftijd toeneemt is daarin zelfs een dalende trend is te zien. Gegeven deze 'heterogeniteit' *tussen* subgroepen, is het effect van werk op delinquentie *binnen* de verschillende subgroepen geanalyseerd.

De resultaten op subgroepniveau laten zien dat de verschillen tussen personen die deels werkparticipatie verklaren, deels ook verschillen in criminaliteit verklaren. Bovenop dit zogenaamde selectie-effect is er nog een (onafhankelijk) effect van werk op delinquentie - dit betekent dat het hebben van werk verband houdt met een afname in de kans op delinquentie. In tegenstelling tot de verwachting dat dit effect gradueel - dat wil zeggen lange termijn - is, laten de resultaten alleen een instantaan effect zien van werk op delinquentie. Werk houdt verband met verminderde delinquentie alleen in het jaar waarin gewerkt wordt. De afwezigheid van een gradueel effect is mogelijk het gevolg van het relatief kleine aantal mannen dat langer dan twee jaar achtereen werk heeft.

Tot slot blijkt in dit hoofdstuk, hoewel werk, ongeacht het soort werk, een negatief en direct effect heeft op delinquentie, dat het effect van regulier werk sterker is dan het effect van uitzendwerk. Dit is conform het idee dat de kwaliteit van werk, eventuele doorgroeikansen, of de mate van informele sociale controle op de werkvloer, belangrijke condities zijn voor een negatief effect van werk op criminaliteit. De resultaten voor de meer persistente dadergroepen zijn complexer: alleen uitzendwerk heeft een negatief effect op delinquentie, wat in deze subgroepen met relatief veel justitiecontacten mogelijk is toe te schrijven aan werktoeleidingstrajecten. De effecten van werk op delinquentie lijken daarmee minder eenduidig dan wat op basis van de literatuur verwacht zou worden.

Hoe verhouden deze resultaten zich tot de theorie? De eerder genoemde typologische theorie van Moffitt (1993) voorspelt dat persistente (ernstige) delinquenten minder zullen profiteren van werk dan adolescentie-gelimiteerde daders die zich makkelijker aanpassen aan

een prosociale omgeving. De zogenaamde levenslooptheorie (Sampson & Laub, 1993) benadrukt daarentegen het 'algemene' effect van werk op criminaliteit: er is weliswaar verschil in de mate waarin het effect aanwezig is, maar dit is vooral afhankelijk van de kwaliteit en stabiliteit van een baan. Levenslooptheorie veronderstelt dan ook dat werk, naast belangrijke gebeurtenissen in andere levensdomeinen, een *keerpunt* in de criminele carrière kan veroorzaken. De binding tussen het individu en zijn veranderende sociale omgeving staat daarbij centraal. Daarnaast combineert levenslooptheorie concepten uit verschillende theorieën: het effect van werk op delinquentie is zowel *direct* (verandering in routine activiteiten; informele sociale controle op werkplek), als geleidelijk (toename verantwoordelijkheden; opbouw van sociaal kapitaal). Tegen het licht van deze levensloop perspectieven laten de resultaten het volgende beeld zien. Allereerst is er een consistent selectie-effect: dadergroepen die gekenmerkt worden door protectieve factoren worden niet alleen beschermd tegen delinquentie, maar selecteren ook in betere werkkansen. Ten tweede zijn, bovenop dit selectie-effect, de bevindingen vooral in overeenstemming met theorieën die een *direct* effect van werk op delinquentie poneren: mogelijk leidt de verandering in dagelijkse routine (Cohen & Felson, 1979), en/of de inkomsten verkregen uit werk (Agnew, 1985) tot een afname in delinquentie. Ten derde, de rol van sociaal kapitaal die centraal staat in Sampson en Laub's theorie wordt slechts ten dele bevestigd. Enerzijds heeft regulier werk (betere vooruitzichten; mogelijk ook een hoger salaris) een sterker negatief effect op delinquentie dan uitzendwerk - alleen bij de persistente dadergroepen blijkt dit niet het geval. Anderzijds heeft de stabiliteit van een baan geen additioneel effect. Dit laatste lijkt vooral een gevolg van de instabiele werkcarrières in deze groep, die veelvuldig onderbroken worden door perioden van werkloosheid. Het beeld dat persistente daders slechts beperkt in staat zijn om te profiteren van werk, en ook dat het vinden van werk in vrijwel de gehele onderzochte hoogrisico groep gepaard gaat met ups en downs, komt in grote lijnen overeen met Moffitt's verwachting ten aanzien van persistente daders - de ontwikkelingstrajecten van delinquent gedrag zijn echter minder persistent.

Hoofdstuk 5 gaat in op de effecten van detentie op werk. Zoals vaak genoemd wordt in de literatuur, is de relatie tussen werk en criminaliteit wederkerig (Hagan, 1993; Uggen & Wakefield, 2008). Met andere woorden, mensen met werk hebben een verlaagde kans op delinquentie, en omgedraaid, mensen met veroordelingen hebben minder kans op werk. In dit laatste empirische hoofdstuk wordt daarom de vraag van hoofdstuk 4 als het ware 'gespiegeld', en wordt gekeken naar het effect van de criminele carrière op werk. Daarbij wordt zowel gekeken naar het effect van veroordelingen op werk, als naar het effect van detentie op werk. Detentie is met name interessant, omdat het behalve directe gevolgen op de sociale leefomgeving van een individu (school, werk, en relaties) ook effect heeft op de mogelijkheden om in de toekomst opnieuw aansluiting op de arbeidsmarkt te vinden.

De bevindingen maken nog eens duidelijk dat de uitgangspositie op de arbeidsmarkt slecht is in deze groep: het opleidingsniveau is laag, de perspectieven na uitstroom zijn beperkt, en de meeste respondenten hebben een strafblad. Er worden op basis van werkcarrières tussen 18 en 32 jaar vier 'werk-subgroepen' onderscheiden: een normatieve groep, een late startersgroep, een 'uitval' groep, en een niet-deelnemende groep. De twee stijgende werktrajecten vormen drievijfde van de steekproef, en zijn tamelijk uniform in de zin dat de opwaartse trajecten een zelfde ontwikkeling beschrijven, die in sommige gevallen iets eerder en in andere gevallen iets later inzet (rond het 22^e jaar). Zowel arbeidsparticipatie als de gemiddelde duur van arbeidscontracten is in beide groepen relatief hoog. In de twee laagactieve werkgroepen is werkparticipatie hooguit tijdelijk. Bovendien ligt het percentage gedetineerden in deze groepen het hoogst. Vanuit de vooronderstelling dat de meerderheid van de steekproef in hun jong-volwassenheid alleen actief is aan de onderkant van de arbeidsmarkt, laten ook deze ontwikkelingstrajecten weer heterogeniteit zien - die hangt in elk

geval deels samen met redelijk stabiele persoonskenmerken (zoals intelligentie, opleiding, en sociale vaardigheden) - individuen in de niet-deelnemende en de 'uitval' groep scoren hier gemiddeld minder hoog op. Gegeven de heterogeniteit *tussen* de werkgroepen, is het effect van veroordelingen en detentie op werk opnieuw *binnen* de verschillende subgroepen geanalyseerd.

Veroordelingen hebben een negatief effect op werkparticipatie binnen alle 'actieve' werkgroepen. Alleen in de 'top' 20 procent mannen wier werktraject al op relatief vroege leeftijd start (rond de 20) wordt ook een effect van detentie op werkparticipatie in het daaropvolgende jaar gevonden (bovenop het effect van veroordelingen). Deze uitkomst komt overeen met het idee dat detentie een negatief effect heeft op het opdoen van nieuwe werkervaring en vaardigheden, en daarmee de kans op het vinden van een baan verkleint. De resultaten zouden echter ook kunnen duiden op wat ook wel een 'vloer'-effect wordt genoemd: in de groepen waar de kans op werk dermate laag is dat deze niet verder kan afnemen, kan detentie geen effect hebben op werk.

De resultaten weerspreken voor een belangrijk deel de statische theorieën, die claimen dat de relatie tussen detentie en werk volledig verklaard wordt door verschillen tussen personen (Gottfredson & Hirschi, 1990). Het speelt zeker een rol dat individuen die meer antisociaal gedrag vertonen, vaker delinquent zijn, en een grotere kans hebben om gedetineerd te worden, vaak ook laaggeschoold zijn (al dan niet het gevolg van schooluitval), eerder aangewezen zijn op tijdelijke arbeid, en een grotere kans hebben om werkloos te worden. Maar deze verschillen tussen personen lijken slechts een deel van de verklaring. Levenslooptheorie (Sampson & Laub, 1993) stelt dan ook dat het effect van detentie op werk aanwezig blijft wanneer rekening wordt gehouden met de verschillen tussen gedetineerden en niet-gedetineerden (bijvoorbeeld door controlevariabelen op te nemen als opleiding en delictgeschiedenis). Hoewel levenslooptheorie vooral de mogelijkheid van verandering benadrukt, verklaart deze ook hoe delinquent gedrag in toenemende mate tot continuïteit in een criminele carrière kan leiden. Via een proces dat ook wel wordt aangeduid als *state dependence* blokkeren veroordelingen, en in belangrijke mate detentie, het contact met prosociale netwerken wat leidt tot een afname in sociaal kapitaal. Daarbij speelt ook stigmatisering een rol, die een reden zou kunnen zijn van het negatieve effect van veroordelingen op werkparticipatie in de gehele steekproef.

Toch vallen ook in vergelijking tot de levenslooptheorie twee zaken op in de bevindingen. Ten eerste blijkt het negatieve effect van detentie voor deze groep mannen slechts van korte duur te zijn. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat gevangenisstraffen in Nederlands relatief kort, en daarmee minder schadelijk zijn voor werkkansen. Ten tweede heeft detentie binnen de groep incidenteel werkenden en chronische werklozen geen effect op werk. Een eerste verklaring daarvoor is dat deze mannen, gekenmerkt door hun ongunstige arbeidsperspectief (lage intelligentie, laag geschoold, beperkte sociale vaardigheden, autoriteitsproblemen) zijn aangewezen op tijdelijke en laaggeschoolde banen, waardoor ze nauwelijks betekenisvolle werkervaring opdoen (wat de kans op beter werk zou kunnen vergroten). Een tweede verklaring, met name voor de scherpe tegenstelling tussen de werkende en chronisch werkloze mannen, wordt in de literatuur aangeduid als heterotypische continuïteit. Daarmee wordt bedoeld dat een van de mogelijke oorzaken van het niet kunnen vasthouden van werk is dat er herhaaldelijk problemen ontstaan die het gevolg zijn van persoonsgebonden factoren, zoals: gebrek aan motivatie, criminaliteit op het werk, of een drugsverslaving. Om deze verklaringen te kunnen toetsen is echter meer onderzoek nodig. De bevindingen in dit proefschrift hebben tot slot ook een aantal praktische implicaties. Hoewel het onderzoek niet is opgezet om de behandeling van jongens in een justitiële jeugdinstelling te evalueren, kunnen de bevindingen van belang zijn voor toekomstige interventiestrategieën. Ten eerste, de bevindingen over recidive na uitstroom laten zien dat

slechts weinig jongens delictvrij blijven. Wanneer er wordt ingezoomd op ernstig en persistent delictgedrag na uitstroom, dan is het aantal ernstige delicten vóór instroom daarvan de beste voorspeller. Ten tweede, ontwikkelingstrajecten van delinquent gedrag laten zien dat ongeveer een derde van de steekproef slechts incidenteel recidiveert, en nog eens een derde zich ontwikkelt in laagfrequente daders die uiteindelijk stoppen. Beide groepen worden gekenmerkt door protectieve factoren die gerelateerd zijn aan individuele kenmerken (goede gewetensontwikkeling) en sociale omgevingskenmerken (goed contact met leeftijdsgenoten, geen autoriteitsproblematiek). Een protectieve sociale omgeving lijkt daarmee een onderscheidende factor. Meer aandacht voor deze interactie tussen jongeren en hun sociale omgeving lijkt dan ook van belang in de behandeling van deze jongeren. Ten derde, opleidingsniveau en werkparticipatie zijn in deze studie beneden gemiddeld. Behalve het interveniëren op vroeggemeten risicofactoren, is daarom mogelijk vooral het investeren in opleiding en werkervaring belangrijk voor deze hoogrisico jongeren. Gezien de zwakke startpositie die zij innemen in de maatschappij, is het het overwegen waard om nog nadrukkelijker in te zetten op het behalen van diploma's, zodat zij met hun zwakke en moeilijke uitgangspositie in de maatschappij dat steuntje in de rug in elk geval mee hebben. Tot slot, het dempende effect van werk op delinquentie is consistent, en het sterkst voor regulier werk. Dat dient direct genuanceerd te worden in die zin dat hoewel de meeste mannen minimaal één keer werk hebben, slechts een klein deel in staat is om het werk ook vast te houden. Enerzijds is dit het gevolg van obstructies veroorzaakt door (veroordelingen en) detentie, anderzijds lijkt deze bevinding er op te wijzen dat interventies voor dit soort hoogrisicomannen niet alleen zouden moeten inzetten op het vinden van werk, maar vooral ook op het behouden van werk.